

УДК 94:330.341(477)

**ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ
ТОРГОВИХ ДОМІВ В УКРАЇНІ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.****С. Г. Закірова****(Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, м. Київ)**

Розглянуто організаційні засади утворення торгових домів в Україні у ХІХ – на початку ХХ ст. за законодавством Російської імперії. Виявлено особливості функціонування різних видів торгових домів, зазначено форми та засоби ведення комерційної справи. Проаналізовано причини схожості діяльності торгових домів і приватних та сімейних комерційних закладів в Україні.

Ключові слова: *торговий дім; підприємництво; закон; Україна.*

It is considered organizational basis for the creation of trading houses in Ukraine in the second half XIX – at the beginning of XX age in accordance with the legislation of the Russian Empire. Its main features of the functioning of different kinds of trading houses. It is specified forms and ways of doing entrepreneurship. It is given reasons of similarity of activity of the trading houses and private and family business establishments in Ukraine.

Key words: *trading house; entrepreneurship; law; Ukraine.*

Постановка проблеми. Останнім часом в українській історичній науці значно підвищився інтерес до проблем генези вітчизняного підприємництва. До найпоширеніших форм організації підприємницької діяльності традиційно належать торгові дома. Пріоритетною сферою діяльності цих компаній вважалася торгівля, втім з другої половини ХІХ ст. унаслідок буржуазних реформ у Російській імперії відбувалася значна концентрація капіталу і суттєва трансформація напрямів діяльності торгових домів. Важливість аналізу діяльності торгових домів минулого, форм і засобів організації комерційної справи, ступеня участі та контролю з боку державних інституцій викликана необхідністю засвоєння значного історичного досвіду, відродження певних традицій, які мають відіграти важливу роль у сучасних процесах реформування економіки України, напрацюванні науково обґрунтованих рекомендацій для розробки загальних тенденцій і конкретних напрямів сучасної економічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблем розвитку торгових домів розглядалися ще у статистичних і довідкових виданнях, що друкувалися за часів Російської імперії¹. Певним чином питання становлення українських торговельних товариств розглядається в загальних працях, присвячених соціально-економічному розвитку Російської імперії у ХІХ – початку ХХ ст.² Ґрунтовною працею, що містить аналіз

© С. Г. Закірова, 2015

¹ Сведения о торговых домах, действовавших в России в 1892 году / М-во фин. Деп. торговли и мануфактур. – СПб. : Тип. В. Киришбаума, 1893; Указатель действующих в Империи акционерных предприятий и торговых домов / под ред. [и с предисл.] В. А. Дмитриева-Мамонова. – 2-е изд. 1–2. – СПб. : Э. Вернь, 1905. – 2 т. ; [Торгово-промышленные предприятия].

² *Кругляк Б. А.* Внутренняя торговля в России в конце XIX – начале XX века: на материалах Украины. – Самара : Самар. ун-т, 1992 ; *Дружинина А.* Южная Украина в период кризиса феодализма, 1825–1860 гг. – М., 1981 ; *Шепелев Л. Е.* Акционерные компании в России. – Л., 1973 ; *Боханов А. Н.* Торговые дома в России в конце XIX – начале XX века (Численность, структура, состав владельцев) // История СССР . – 1990. – № 4. – С. 88–101.

статистичних відомостей щодо діяльності торгових домів в Україні, є стаття Т. Лазанської³. Автор зосереджує увагу на соціальному складі власників, розподілі чисельності торгових домів за українськими губерніями, порівнянні діяльності компаній у нашому регіоні із загальноімперськими показниками, відомостях діяльності найбільших торгових домів України. Сучасні дослідники докладають чимало зусиль для аналізу економічної діяльності купецтва⁴ й окремих торгових домів у південному регіоні України – Одесі, Маріуполі, Херсоні⁵.

Мета статті. Важливість функціонування підприємництва у формі торгових домів для загального соціально-економічного розвитку України потребує подальшого вивчення. Тож **метою** даної статті є надолуження певних прогалів в історії становлення торгових домів в Україні, характеристики особливостей їх утворення і функціонування, виявленні спадкоємності форм і засобів ведення комерційної справи.

Виклад основного матеріалу. Умови розвитку капіталістичних відносин у ХІХ ст. на теренах України потребували певних організаційних форм підприємництва, у визначенні яких розуміють “форму організації окремого підприємства (справи) як деякої структури, що утворюється, відповідно, для отримання та збільшення прибутку”. Найважливіший чинник аналізу форм існування підприємницької справи – засіб утворення капіталу. З цього погляду підприємництво в Російській імперії, у тому числі в Україні, поділялось на одноосібне (приватновласницьке) та асоційоване (базується на колективній власності).

Збереження приватного підприємництва не заперечувало той факт, що зі зростанням ступеня розвитку капіталістичних відносин у країні збільшувалося значення асоційованих форм підприємницької діяльності. Російське законодавство досліджуваного періоду визначало дві основні організаційні форми підприємництва, яке базується на колективній власності: торгові дома та акціонерні компанії. Діяльність торгових домів у Російській імперії законодавчо оформлено ще 1807 р. у зв’язку з опублікуванням царського маніфесту “Про дарування купецтву нових вигод, відмінностей, переваг і нових засобів для розповсюдження та посилення торговельних підприємств”. Згідно з цим документом установлювалися певні засоби організації підприємницької діяльності, які практично без серйозних змін продовжували діяти протягом усього ХІХ ст. та аж до 1917 р. В імперії починали діяти два види торгових домів: “товариство повне” і “товариство на вірі” (командитне)⁶.

³ Лазанська Т. І. Торговельні дома України на рубежі двох століть (1892–1914 рр.) // Пробл. історії України XIX – початку XX ст. – 2001. – Вип. 2. – С. 24–41.

⁴ Барышников М. Н. Семейная сфера в дореволюционной России // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – Т. 5. – № 4. – С. 51–58; Добров П. В., Чумак М. М. Правове підґрунтя залучення купецтва до модернізації промисловості на матеріалах Лівобережної України кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Вісн. Донец. нац. ун-ту. Сер. Б. : Гуманіт. науки. – 2008. – № 1. – С. 102–109; Донік О. М. Купецтво України в імперському просторі (ХІХ ст.). – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008.

⁵ Волоніць В. С. Грецькі торгові дома в Одесі ХІХ століття // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія. – 2011. – Вип. 1. – С. 22–30; Вовчук Л. Консули Одеси в економічному житті Південної України (ХІХ – початок ХХ ст.) // Краєзнавство : науковий журнал / Нац. спілка краєзнавців України; Ін-т історії України НАН України. – К., 2012. – № 2 (79). – С. 121–126; Новікова С. В. Основні напрями діяльності грецьких торгових домів у Північному Приазов’ї у ХІХ ст. // Гілея. – 2009. – Спец. випуск. – С. 41–46.

⁶ Боханов А. Н. Торговые дома в России ... – С. 88.

За даними Т. Лазанської, зведені статистичні джерела Російської імперії починають фіксувати торгові дома за різними типами організації, формою діяльності й соціальним складом учасників з 1892 р. На цей період в Україні налічувалося 164 торгових домів із загальним капіталом 6 592 000 руб. Лідерами серед українських губерній були Херсонська – 81 торговий дім, Київська і Харківська – відповідно 31 і 26. Особливу роль у функціонуванні торгових домів відігравала Одеса, де було зареєстровано 71 компанію з капіталом у 4 295 000 руб. Зростання чисельності торгових домів відбувалося дуже швидко, тож на початку ХХ ст. їх кількість збільшилась у 2,4 раза і становила вже 400 компаній⁷.

Створення торгового дому – це був своєрідний етап переходу від “дикої” діяльності до цивілізованого європейського підприємництва. Завдяки певним перевагам, які надавав торговий дім, збільшувалася можливість залучення додаткових капіталів з одночасним зниженням фінансового ризику та державного контролю, що стосувалося, наприклад, акціонерних підприємств⁸. Великі та середні купецькі торгові дома мали можливість оперативного реагувати на економічно-політичну, споживчо-виробничу, техніко-технологічну ситуацію в регіоні та за його межами, залучаючи необхідну кількість коштів для модифікації та модернізації виробництва, що відповідало вимогам розвитку соціально-економічних потреб у країні та світі.

Повне товариство являло собою об’єднання підприємців, що відповідали за справи всім своїм майном і особистою працею. Учасник такого підприємства не міг водночас брати участь в іншому. Практика, що існувала в державі, дозволяла в деяких випадках окремому власнику використовувати назву “торговий дім”, якщо його справа мала значні обороти капіталу. Так, “Торговий дім С. Н. Кошкіна” одноосібно належав торговельному козаку й тимчасово ростовському 1-ої гільдії купцю С. Н. Кошкіну, який передав у спадок своєму синові – також торговельному козаку І. С. Кошкіну, – крім будинків, крамниць, складів і готівкових капіталів, антрацитові ділянки у Грушевському родовищі Обл. Війська Донського загальною площею 516 500 кв. саж. Сам С. Н. Кошкін оцінював суму свого спадку в 300 тис. руб.⁹

Повні товариства найчастіше утворювали свою назву з імен і прізвищ засновників або власників торгового дому. Так, у 1876 р. харківські купці другої гільдії А. Жмудський і М. Соколов для торгівлі мануфактурними товарами створили торговий дім “Жмудський і Соколов” з оголошеним капіталом 8 тис. руб. Комерційні успіхи компаньйонів дозволили їм суттєво розширити масштаби власної справи. Купці володіли торговими точками у Харкові, Катеринославі, Ростові-на-Дону, мали понад 1000 десятин землі, значну нерухомість, капітал компанії мав рахунки у декількох банках держави. Торговий дім нараховував у обороті товарів і продукції на суму понад 1 млн руб. У 1902 р. купці вже першої гільдії А. Жмудський і М. Соколов реорганізували своє підприємство у товариство на паях, залишивши стару назву торгового дому¹⁰. На початку ХХ ст. будівництво електростанції для електричного освітлення міста Бахмут Катеринославської губернії виконував торговий дім “Н. Фетер та Е. Гінкель”¹¹.

⁷ Лазанська Т. І. Торговельні дома України ... – С. 28, 30.

⁸ Добров П. В., Чумак М. М. Правове підґрунтя залучення купецтва ... – С. 104.

⁹ Хлыстов И. П. Из истории крупной промышленности Дона (домонополистический период) // Очерки экономического развития Дона (1861–1917). – Ростов-на-Дону : Изд. Ростовского унив-та, 1960. – С. 66–67.

¹⁰ Лазанська Т. І. Торговельні дома України ... – С. 33.

¹¹ Татаринев С. И. Бахмут: очерки истории 1783–1917. – Артемовск, 2001. – С. 22.

Серед торговельних домів у формі повного товариства переважали ті підприємства, де під однією фірмовою назвою відкривалося декілька промислових або торговельних закладів. Яскравим прикладом цього можуть слугувати харківські фірми. Зокрема, торговий дім “М. Жевержеєв та син” виник у 1891 р. з оголошеним капіталом 150 тис. руб. Торговий дім мав мережу крамниць у Харкові й Криму, виробляв ігристі напої, мінеральні та фруктові води, володів крупорушкою й оцтовим заводом. Уже в 1904 р. капітал торгового дому Жевержеєвих становив 350 тис. руб. Протягом наступного десятиліття торговий дім поширював спектр власного підприємництва, виконуючи комерційні поставки та підряди. Так, 1912–1913 рр. власники здавали свої склади Харківській митниці для зберігання експортних гастрономічних товарів та алкогольних виробів¹². Засновниками створеного у 1874 р. у Харкові торгового дому “Товариство М. Гельферіх-Саде” стали іноземці – німецький підданий М. Гельферіх та французєнка М. Саде, котрі спочатку займалися торгівлею, а з часом, перетворившись на акціонерне товариство зі старою назвою, стали власниками не стільки торгових крамниць, скільки справжніх заводів-велетнів машинобудівної галузі не лише українських губерній, але й усієї Російської імперії¹³.

Повне товариство вимагало від хазяїв підприємницької справи високого ступеня довіри, оскільки базувалось на їхній рівній взаємній відповідальності. Саме тому повні товариства переважно були закладами сімейного типу, що поєднували невелику кількість близьких людей. Такі компанії утворювали представники однієї родини (дружина й чоловік, батько й син), спадкоємці після смерті голови родини, які не бажали розподілу підприємства на окремі частини, або брати чи сестри, котрі вели спільну справу. Загалом, за даними тільки 1892 р., у Катеринославській губернії всі 7 торгових домів були повними товариствами з основним капіталом у 125 000 руб., а в Харківській губернії з 26 торгових домів повних товариств було 20 з обігом у 586 000 руб.¹⁴

Інституційна роль родини в розвитку підприємства родинного типу виявлялася вже під час укладення шлюбу і народження дитини. Вибір дружини або чоловіка, запрошення тієї чи іншої особи хрещеним батьком або матір'ю дозволяли розширити і закріпити комерційні, родинні та дружні відносини в торгово-промисловому і банкірському середовищі, отримати необхідну допомогу й пораду в ході майбутніх ділових операцій. Родинні зв'язки дозволяли частково згладжувати труднощі, пов'язані з контрактною формою відносин торгових домів (проблемами ведення переговорів, складання договорів, контролю за їх виконанням, примусу партнерів тощо). Проблема довірчих відносин знімалася сімейною, етнічною та релігійною близькістю, яка гарантувала виконання тих чи інших угод під страхом бути запідозреним у ненадійності чи нечесності. У зв'язку з цим нерідко створювалися міцні родинні фірми, що зв'язували власників протягом декількох поколінь¹⁵. Так, одеський торговий дім “Брати Раллі”, заснований 1822 р. З. Раллі, мав тривалу історію успішного розвитку комерційної справи в Російській імперії та за її

¹² Указатель действовавших в империи акционерных предприятий и торговых домов. – СПб., 1905. – Т. 2. – С. 284, 293 ; Митниці Слобожанщини : збірник архівних документів і матеріалів: 1660–1870–1992–2000. – Х., 2000. – С. 97.

¹³ Сведения о торговых домах, действовавших в России в 1892 году / М-во фин. Деп. торговли и мануфактур. – СПб., 1893. – С. 714.

¹⁴ Лазанська Т. І. Торговельні дома України ... – С. 29.

¹⁵ Барышников М. Н. Семейная сфера в дореволюционной России. – С. 57.

межами. Торговий дім “Брати Раллі”, змінюючи власників, форми діяльності й навіть країни реєстрації, проіснував на теренах Європи до 1961 р.¹⁶

Участь у торговому домі спадкоємців-чоловіків (синів, братів, племінників) забезпечувала насамперед стабільність справи і збереження капіталів у родині. Зокрема, макаронна фабрика у Слов’янську, на якій працювало 58 робітників, у 1909 р. належала фірмі “Брати Уланови”. “Спадкоємці А. П. Голуба” у с. Веселогорівське Слов’яносербського повіту Катеринославської губернії у 1900 р. спільно володіли винокурним заводом, який виробляв винного спирту на 30 тис. руб. щорічно¹⁷.

На практиці збереження сімейного капіталу було властиво і діяльності жінок, які виступали співвласницями або спадкоємцями торгивих домів. Так, дочки дійсного статського радника П. А. Карпова після його смерті у 1903 р. утворили повне товариство для спільної експлуатації Вознесенського рудника у Бахмутському повіті. Залучення жінок до кола власників торгових домів, найчастіше в ролі вкладниць (навіть із символічними сумами), забезпечувало в разі непередбачених ситуацій, наприклад смерті чоловіка, можливість зберегти підприємство і передати його в подальшому дітям. За наявності інших спадкоємців (з боку чоловіка) дружина або мати виступали своєрідним “центром тяжіння” сімейних інтересів, а також гарантом дотримання сімейних відносин¹⁸. Досить поширеними в Україні були приклади, коли після смерті чоловіка вдова брала у свої руки сімейну справу. Вона перебирала на своє ім’я купецьке свідоцтво для продовження функціонування торгового дому, несла відповідальність за торговельні операції, без її дозволу із загального капіталу не могли відділитися дорослі сини зі своїми родинами. Деяким із жінок удавалося протягом довгих років уміло керувати сімейною справою, підтримувати на належному рівні сімейні капітали і комерційну репутацію торгового дому. Так, серед найвідоміших торгових домів у країні загалом було підприємство Мозеса Ашкеназі, відкрите у 1864 р. в Одесі. Торговий дім експортував збіжжя і вовну, виконував промислові та банківські операції. Після смерті засновника справа перейшла до рук його сина – Євгенія, який суттєво збільшив обороти компанії. Згодом торговий дім успадкувала дружина Євгенія Луїза Григорівна та їх син Зігфрід. З 1890 р. вдова Луїза Ашкеназі успішно керувала торговим домом, який лише у 1909 р. реорганізувала у повне товариство з капіталом у 1,5 млн руб.¹⁹

Вищим ступенем асоціації капіталів і складнішою формою організації справи були торгові доми у формі товариства на вірі. Командитні товариства утворювалися з одного або багатьох товаришів із залученням одного чи декількох вкладників, що довіряли першим певні суми своїх капіталів. Головна відмінність такого товариства полягала в тому, що вкладники-інвестори передавали й довіряли свої капітали справжнім керівникам, не беручи участі в управлінні комерційною справою. Учасники командитного товариства поділялись на 2 категорії: повні товариші (несли особисту й майнову відповідальність, їх внесок міг бути виражений як готівкою, так і капіталізованим майном) і вкладники (несли відповідальність лише власним капіталом, мали змогу інвестувати свою частину лише у грошовій формі). Внаслідок приєднання коштів обмежено

¹⁶ Вовчук Л. Консули Одеси ... – С. 214.

¹⁷ Центральний державний історичний архів України. – Ф. 2090. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 32 зв. ; Державний архів Донецької області. – Ф. Р-2109. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 4.

¹⁸ Барьшиников М. Н. Семейная сфера в дореволюционной России. – С. 56.

¹⁹ Мошенський С. З. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи [Електронний ресурс]. – Л.: Xlibris, 2014. – С. 293. – Режим доступу : <http://www.books.google.com>

правоспроможних співвласників товариства на вірі мали певні переваги перед повними завдяки залученню додаткових капіталів досить численної кількості інвесторів. Їх назви найчастіше утворювалися з використанням прізвищ засновників, але до них додавалося “і К^о”. Так, у 1885 р. гірничі інженери А. В. Міненко й А. А. Ауербах для розробки ртутних руд і облаштування заводу в Катеринославській губернії утворили товариство на вірі “Товариство А. Ауербаха і К^о”. Через збільшення обсягів виробництва та розвиток справи у 1896 р. товариство на вірі було перетворено на акціонерне товариство “Ртутна справа А. Ауербаха і К^о”²⁰. Машинобудівним підприємством із широкою номенклатурою продукції, що виробляло та продавало металеві вироби, був торговий дім “Бердянський механічний завод”. Співвласниками заводу були бельгійський підданий К. Пієтт і вітчизняні підприємці І. Акулов, В. Булгаков, В. Жуков, М. Єремін, О. Марголін, І. Трескін, Г. Павловський²¹.

Заснування торгового дому проходило явочним чином, і датою його відкриття вважався час реєстрації установчого документа в місцевих адміністративних органах. У нотаріально завіреному договорі зазначалась кількість товаришів і розпорядників, їхні повні імена, звання, розмір загального капіталу та внесків учасників, різновид діяльності. Договір складався або безстроково, або терміном від 1 до 10–15 років. Основний установчий документ, у якому було зафіксовано взаємні обов’язки сторін, складався на основі правил, викладених у ст. 63 Статуту торговельного і ст. 2132 Законів цивільних. Обов’язково ставилась вимога від фундаторів товариства оголошення в засобах друку та внесення виписок із загальних постанов до управи²².

Діяльність торгових домів була дуже схожою з одноосібним приватним підприємством, особливо це стосувалося повних товариств, їх власники мали тісні зв’язки між собою, певним чином довіряли одне одному. Саме цим пояснювалася не дуже ретельна регламентація комерційної справи з боку державних установ. Основний капітал торгових домів міг вільно змінюватися, що не потребувало додаткового офіційного оголошення. Навіть зміна чисельності власників і типу товариства необов’язково відображалась у назві торгового дому. Так, у 1903 р. брати-землевласники А. В. Рутченко, Н. В. Рутченко та С. В. Рутченко заснували товариство на вірі “Товариство Рутченківських кам’яновугільних копалень”, яке вже 1906 р. у зв’язку зі збільшенням видобутку вугілля було перетворено на товариство на паях (з тією ж назвою) з основним капіталом у 780 000 руб., розділене на 780 паїв²³.

Новацією правового регулювання купецької діяльності з метою заохочування розвитку підприємництва у другій половині ХІХ ст. стало прерогативне право вітчизняного купецтва розвивати річковий водний транспорт. Це створювало додаткові можливості налагодження механізму доставки товарів та оперативного збуту продукції поза регіоном виробництва. Власники торгових домів були серед тих, хто ще до прийняття закону

²⁰ Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1889 г. / сост. Н. С. Быстрицкий. – Екатеринослав : Типография губернского правления, 1889. – С. 266 ; Иллюстрированный спутник по Курско-Харьково-Севастопольской железной дороге. – Х., 1902. – С. 221.

²¹ Указатель действующих в Империи акционерных предприятий и торговых домов / под ред. В. А. Дмитриева-Мамонова. – СПб. : Э. Вернь, 1905. – Т. 2. – С. 253.

²² Экономическая история России. ХІХ–ХХ вв.: Современный взгляд. – М. : РОССПЭН, 2001. – С. 308.

²³ По Екатерининской железной дороге. – Екатеринослав : Типолитография Екат. жел. дор., 1912. – Вып. 2. – (Часть вторая). – С. 67.

активно будував та експлуатував річкові судна, втім узаконення такої форми підприємницької діяльності спричинило піднесення розвитку річкового транспорту. До найбільших судновласників у Лівобережній Україні належали купці М. А. Терещенко, Л. І. Бродський, Ф. Г. Сандомирський, Д. О. Хараджаєв, Ф. К. Звороно, П. П. Регір²⁴.

Конкуренція спонукала підприємців шукати нові напрями і розвивати нові лінії розвитку власної справи. Кожен із торгових домів, що працювали в одній галузі та регіоні, прагнув виділитися із загального ряду, стати привабливим для покупця, велику увагу приділяв рекламі. Рекламні оголошення розміщувалися на шпальтах газет, у вітринах магазинів, перукарень, готелів, трактирів і на спеціально для цього призначених стовпах. Так, на кінець XIX ст. у Чернігові на головних вулицях стояло 17 спеціальних стовпів для розклеювання оголошень і афіш²⁵.

Важливу роль у рекламній компанії виконували регіональні та загальноросійські довідкові видання. Власники торгових домів намагалися креативною подачею приваблювати клієнтів саме до своїх оголошень. Так, у “Харківському календарі на 1870 рік” була спроба використання дизайнерських прийомів подання тексту. Зокрема, у рекламі торгового дому “Шатунова и Губенко” важливу інформацію розмістили за діагоналлю аркуша і помістили в рамку: “Рекомендует огромный выбор бриллиантов, золотых и серебрянных изделий ...”²⁶

Заснування іншої форми підприємницької справи з колективним капіталом – акціонерного товариства (товариства на паях) – мало складнішу законодавчу базу. Концесійний порядок функціонування акціонерних підприємств у Російській імперії чітко регламентовався державою. Для заснування компанії потрібно було отримати дозвіл урядового відомства, яке контролювало сферу майбутньої діяльності товариства, вимагалась обов’язкова публікація статуту товариства. У разі ухвалення позитивного рішення органами державної влади і затвердження імператором статут компанії підписувався засновниками і публікувався у Зібранні узаконень і розпоряджень уряду, а також у будь-якій з провідних газет.

За відповідним законодавством статут складався згідно з виробленими міністерствами зразками і разом із клопотанням надходив до царського відомства. Органами управління акціонерних компаній за імперськими законами були загальні збори, правління і ревізійна комісія. Право участі в загальних зборах належало кожному акціонеру. Втім, правом вирішального голосу користувався тільки той, хто мав установлену статутом мінімальну кількість акцій. Виконавчим органом було правління, члени якого обиралися на загальних зборах. Ревізійна комісія (у кількості п’яти осіб) також обиралася загальними зборами²⁷.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Тож наявна на той час у Росії складна концесійна система не дозволяла підприємцям у короткі терміни організувати підприємницьку справу на принципах акціонерного

²⁴ Добров П. В., Чумак М. М. Правове підґрунтя залучення купецтва ... – С. 104.

²⁵ Аскерова Л. Реклама в Чернігові в XIX – на початку XX століття // Сіверянський літопис. – 2011. – № 3. – С. 102.

²⁶ Гнезділо О. С. Харківська реклама другої половини XIX ст. – початку XX ст. (за матеріалами “Харківських календарів”) // Краєзнавство. – 2005. – № 1–4. – С. 84.

²⁷ Закірова С. Г. Правові засади діяльності акціонерних товариств в Україні за законодавством Російської та Австро-Угорської імперій (XIX – початок XX ст.) // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : збірник наукових праць / за ред. Ю. С. Шемшученка ; упор. О. В. Кресін. – К., 2011. – С. 442.

товариства. Довгий шлях заснування, реєстрації та складні механізми початку роботи акціонерної компанії вносили свої корективи в розвиток підприємницької діяльності. Частина підприємців продовжувала реєструвати свої фірми у простішій формі торгових домів з метою прискорення установчих процесів. Під знаком торгових домів здійснювалися різні види підприємницької діяльності: торгівля, власне виробництво, відкриття нових промислових ліній, транспортне сполучення, фінансові операції, спільна діяльність підприємців різного рівня. До початку XX ст. торговий дім в Україні являв собою цілісний організм, що складався з налагодженого промислового виробництва, власних торгових точок, стійкого ринку збуту, а часто й власного транспорту. Власниками та співзасновниками торгових домів виступали представники практично всіх соціальних верств українського суспільства, іноземні громадяни й піддані.

Отже, реальне життя торгового дому як форми організації комерційної справи на теренах українських земель у XIX – на початку XX ст. далеко виходило за межі зазначеного в назві напряму діяльності компанії. Перспективні напрями майбутніх розвідок названої проблематики мають бути спрямовані на характеристику особливостей станового і національного складу учасників торгових домів щодо регіональних і загальнодержавних показників, показ різноманітних аспектів взаємодії торгово-промисловців з органами державної влади та місцевого самоврядування в Україні.